

Erref. kodea: LAF-210-119

Izenburua: Elijio historiaren inguruko

ikerketa

13
12/13; Biscaya, 1894.

Ikus baita: 202.016

Ardiatzale jaunak, agur!

galde egin didate zerbait erran dieguzuedan Erromanuen
egunetako Euskal-herria bizirik ziren erlisioneez.

Bainan lehenik oroitza behar dugu Erromanoak etorri
baino Euskal-herria, erran nahi dut euskara mintzatzen
zuten Euskaldea, ura hona baino hedatuagoa zela, bai
hego-aldian, bai ipar-aldian.

Ipar-aldian, Julio Zesar-en araberan, geruztik Akitania
deitu lurretan hizkuntza bat bazerabiltzen, Espainian
iparran ere ulertzen zutena - eta hain zuten idatzki
sakar batzuek frogatzen digute euskalki bat zela delako
hizkuntza, gizon, andere, seme eta hotako hitz batzuek
erakusten duten bezala.

Bertzalde, mende hantako ikerlariak andara batek
hala nola Sarvianandi zonalde, Merino eta Corominnas jaunek
euskal hitzak aurkitu dituzte bai katalunian iparran, bai
Aragoian, bai Burgos-eko alderdian, toponomicari esker.

Premu handi hartuz aritu gare egungo bi hizkaldietan.

Lehenik erlisione paganoak aipatuko dituguz eta
bigarren zatitako batean kristautasunaren gutarriko lehen urratsak.

Erlisione paganoen berri ematen digute Akitaniako
ehun eta hirurogi. La borb oroit-haririk; gehienak latinez
idatzitak dira, huzur-lan zombait grekoz; hego euskal
herri hauek ere badira hil-hobi, aldare eta idatzki
asko, latin hitzez emakatuak, beraziki Nafarroan, Araban
eta Bizkarian.

Idatzki gehienak Corpus inscriptionum Latinarum
tituluma batzuetan aurki dituzte, xehetasun hainbatekin

Hutik
Jaccage
Euskain

27
26
25 Helaz balaitu naizela, arburatu dizuet, ez naiz nikaur
24 ibili heriz-heri orotzaren horien ondokik.

23 Berehala erran dezagun Erromanuetan huraat sartu
22 erlisioneak ez dakiguda ea Euskaralduek onharri zituzten
21 ala ez, ala zer herietan, eta erromanuek onharri zituzten
20 ere hemen gaindiko Jainko andara bat, hurrek ez du erran
19 nahi, Euskaralduek beraien onharri zituztela erromanuek,
18 Eduzen gisaz, frogarri ez dugu ez alde ez aurka, jakingari
17 zitaketen bada!

16 Dena den, dugun ikus nolako erlisioneak lizi izan
15 diren bigarren eta hirugarren mendetan, zeren aintzinegoko
14 ez geroagoko lekuetatatik ez baitugu atxeman ahal izan.

13 Segur erromanuek beren arma eta ohidurakin, beren erlisioneak
12 sartu zuten euskal eremu guzietan. Ez haatik beren jantzen
11 osoa, hurbiltzeko ere. Erdiari baino gehiago eskas dira, eta
10 elarri dituztenak jitez eta ituraz Italiakoetarik arnas bertzelakok
9 daude.

8 Aribidez Jupiter Erroman Jainko guzien arita egiten
7 gutelarik, ez zego deotakua harri bakan bat baizik; Marsi alde
6 ez herri deotakua trondatu ditut. Merkurio ere Jupiter-en
5 baino arrikeria gehiago zuen gure eskualdetan.

4 Zein batesle xumeak arbatuengo ohoratzen zituzten astrotan
3 egin. ez Italiako Jainko nausiak, Hauk ituratzen zituztenean
2 ez zituen ematen Italian guten begitarte bera, konpazione,
1 Jupiter-en ilea dena suge egiten guten, besazpiak erota handi
0 baten.

Badakizue Erromanoek ez zituztela beren kolonizatuko erlasiuneak
garluzten. Anorenean beretsen zituzten eta Italiakuekin uztartzen
eta tirazkatzen. Grezian sartu girenean bala zituzten Jupiter
eta Zeus, Janon eta Heru, Valthornu eta Hephaistos, Saturnus eta Kronos;
Egipton giren berean Jupiter eta Ammon elgarren hidi egin zituzten.
Aklarian berdia ikusten ditugu bi izen dituzten Jainkuak: izen
lat daukate latinezkoa, beretsen lekuan lekukoa Adibidez:

Jupiter Belisaisse

Hercules Toliaudussus

Mars Leherenn

Mars Aritso

Mars Sutugi

Mars Bahus

Mars Lehlannus

Mercurio Viducus

Mercurio Dumias

Minerva Belisama

13 urte izan halere tokian tokiko Jainkuak baitezpada berdinak
zirela Erromanoek akusatzen.

Kondala ditut 54 eta duela sei urte publikatu Quadernus de etimologia
de Navarra agerharian, beren lekuak sun guzietan

Badut beldurra lugegi leketa eta aspergarr: ne litaketa
kileez-kilet gauragurien guzien erregitalza.

Erlijioeak Euskal-herrianErromanen manko-jean

Euskaldunak harpeetan biziziren mendeetan ez ziren erlijioenerik gabe. Erromanen eta bertze basa-jehintzaun batzuen sinetsu-arazi nahiz ukan dute, lehen euskaldunen ez zutela jainkuriak eta Erromanen deus izena erakutsi zerebelarik, hitz hori hartu zutela ezer-ez adi-arazteko. Baina euskara funski datitenean emanen digute Lapurdin segurik deus hitzak "gauza" eman nahi duela: Uzkaritzen dio gularik: "gure deusetan ez dugu ihustekurik", uleku behar da "gure egitekoetan ez dugu zeren sar!"

J.M. Barandiaran jaunak eta bertze askok frogatu digute historia-aitzineko mendetan bazirela jada gure herrialdeetan sineste zentzuzko, nahiz lehen euskaldunen jainko-jainkusen izenik ez zaitzun agertzen Jesusen ondoko bigarren mendetik hasi eta beretik, Erromanen oroit-harrieri eker.

* * *

gahin behar da Erromanen, eskualdeak kolonialtzen zituztelarik, beren erlijioekin heldu zirela, baina ez zituztela leku sinesterei ekitzen. Ahalaz on-hartzen zituzten eta berenekin batetartzen, kein batean segurik.

Ez dugu ahalaz behar lehenagoko Euskal-herria orarkua baino hedatuago zela Akitania estaltzen zuela, Burdala eta Tolosa (Toulouse) hiriraino ipar-aldian, Katalunia, Aragoia eta Burgoa-inguruetaraino hego-aldian.

Erromen harrietan garandi aurkitu oroit-harrieri argitzen gaituzte bigarren eta hirugarren mendetako erlijioez, Jhus bereziki:

ipar-aldetzat = Corpus Inscriptionum Latinarum, XII, 1, XIII, 4;

bai eta P. Wailllemier-en "Inscriptions Latines des Eois Gaulois"

XVII garren osagaituan, Gallia, Paris, 1961; hego-aldetzat

aldiz Enciclopedia general ilustrada del País Vasco: a Historia general
 de Euzkalerria (-221 à 448) ² J. Narbaitz, Le Matin basque, Paris, 1975;
 J.M. Barandiaran: Diccionario ilustrado de Mitología Vasca, 1942

*
* *

Lehuo jainko, jainkora eta erlijioaren ez dira guli ez
 gure orainko Euzkaldunak, ez eta Antzinarak. Baina antzitu
 behar dugun jainko paganoen izenak ez zaizkula gelditu
 ordutik hurrak gure mitologian. Izaniteko LEHEREN izenak
 gugura lezaguha Leherensugea, nahiz ez den iduripen huts
 bat baizik, bertze laugarik ez duguno.

Hari mendietako jainko famakua ere ez da aipatua nehan
 orainkari horietan. Hamalauraren mendean baizik ez da
 agertuko haren izena lehen aldikotz, eta bertze mitotik ere berriago
 atxematen ditugu izenak zaharretan: hornak ez du erran nahi
 ez zirela aspalditunt; baina mila urte sinestek
 egin zuten bide.

Hiz latin askok estali bide dituzte aspaldiko sineste
 naturalak: hala nola Sex urbes (sei zuhaitzak)
Fagus, fagua; hirugarren mendean, izen horiek
 orainkariak balzu dira, baina gerostikako shidura zenbaiten
 azial dituzte; ezen bigarren mila-urte-aldian fagua
 aintzina ohartuko dute (Pagobakotza, Pagaburua, Pago
 bederikakua); eta eta Lizarra, Urkia, Hariza (gerostikako,
 haraburua) eta abar.

Hala-hala beira hainitz egiten dira oraino ere iturri
 baluen inguruan, pagano denborakotz otuz. Eku gisatimotue-
 tara. Iturri, bertzen bertze, Bidarteko, Iturriko, Helatuko,
 Aizoonko, Elurinko, Hospitalo-goko beidak.

* *

Erromanok euzkaldunen artean iturri ziren, asain zuten bezala,

beren sineste eta erlijioe - moduetan. Ez da beraz zeren hain
 Ahitanian eta hogo Euskal-herrian ere auzi diten erromanoen
 « pantheon »-ari datxizkoen aldare, tutu, tolu-urrutzaren
 andana bat. Ysa horietako hain zizelatuak 14 seguri dira Araban
 nafaruan eta Bizkainan gaindi baneatua Augustoren mendetik lau garren
 azkeneko ustetarik. (Ihus ondareko lehen lankia) ; lehenagoko
 Ahitanian aldiz 165 bat bederen kondatu ditugu.

+ *

Erromanoen ohidunetarik bat zen, aspalditua, gamaitu
 zituzten fenderi zenbait jainkoen mailegatzea eta jainko
 berri horien uzteak eta batzea beren « pantheon »-eko zenbaitekin.
 Horietan talu zituzten Júpiter eta Zeus, Merkurio eta Hermes
 Gregorian sartu zirelarik. Euskal-herrian berdin egin zuten :
 izkerretuetan jainkoen izen latinari astotan jannikitzen
 zitzaien lekuo jainko batena : aditidez Júpiter Beissirisse
 (Ihus bigarren lankia, B.)

+ *

Bainan ez uste ukan Jainko erromanoak, ez zirela hemente
 Italian bezelak : Italian ehunka zirelarik, ez ziren gure
 auzkitzetan berogoi bat baizik.

Gehiago dena ez zituzten hemen gaindi, Italian zituzten
 ez itxurat ez eta graduak begiratu.

Aditidez, Júpiter Erroman jainko guzien nausia zelarik,
 Ahitanian Merkurio eta Mars hura bainuago zantzen.

Júpiter-en itxura ez zen segun gure eskualdetan errege
 handi batena : erdi-gizon, erdi-suge itxuratzen zuten, ile gisa
 zirauteko-alde batekin, arropa bat papuan edo besazpian :
 haren kargua iguzhiaren xuten ibil-araztea.

Herkules Budha bezelako izarke bat bilakatu da.

Mars laburantzaren gerizalzarilea da bere tokiko andre

Musmentarain. Biztiteria Iteluet Jainkusa hau bera Merkuriorain
esposatua zuten Galtia-ko ehaldean.

Cesar jenerala gesu-kristo sortu baino berugoi-ta-hamar bat
urte, oharitzen Merkuriorik arrakasta garizta zuela erromanuen
kolonietan.

Erroman sartu ziren ehaldeko erlijioak batzuek eta erromanoek ez
zituzten bidez baztertu. Beren kolonietan ere sartu zituzten
beren atzeriko jainkoekin batera, eta horri zizelatueta arpu
dira.

Erlijioak horiek gero berritatu bazterketen = iteluzkuen
ziren eta sendimendutsuak; arrakastaren ondorekin zabalitza
eta gainkorekin nahiz zuten bat egin. gainkoren beldurrak
baino maiztasunak bageramatzan. Horiek beretik ezagun da
atea erdi-idekitzen zirela giritino erlijioari.

Ahilariaiko izhiribuetan ageri dira Cybele, Isis
eta Osiris, bai eta Mithra-ren erlijioak berazak

Hugoi-ta-hamar bat idaz-horik, gehienek grekoz,
arhatzen digute Lecture horien Cybele-ko ahilaria zirela
ohoren fama. Taurusotua bagerabilaten gainkoren Amaren
goresteko = Cybele-n gorra-gean izarteko, behar zen
zezen bat hit eta haren odidaz murt bere burua batararazi.

Harian kontsekrazioa hiru egun marhatuak dira: 176-ko urri-
aren 18; 239-ko martxoaren 24; 241-eko abenduaren 8.
Zeremonia horiek esklabo edo esklabo askatu batzuek zera-
biltzaten apez gisa, etxeko etxe edo berdin pubertatean.

Cybele-n erlijioa Frigia-ko etorria zelarik, Isis-en
eta Osiris-ena Egiptotik jalgiz zen. Misteriozko erlijioak
batzen, bere beldurrak uraska ongirik hoberat igararazi
nahiz zirena sekuluki. Isis familiaren babeslea askotan

Demeter-izak hartu dute Erromanek. Maiz bere senan

Osiris-ekin ohartua izan da: Jainko hori hilen jule
egiten zuten. Templo batzuetan biak elgarrekin guresten
zitezten; bertze templo batzuetan berexki batzuta
bertzeaz arka hartzen zuten.

Akitanian hitu unib. harri batzirik ez dira aurkitzen
erlisione hori zarguzkionak.

Mitra-rena, Persan sortua, Grezian garandi
sartu zen Erromanen artean, eta bere ~~guresten~~ guresten
heldu izan zen Klaudio, Neron eta Komodo enperadoreen
urtean. Erlisione horian ez zen emazterik on hartzen.
Gizonak elgaren artean zauden, gehienak soldadu edo
soldadu ohi izaki. Ederki erabolia zen, taldeka eta
agintari hartzeekin; justizia predikatzen zuten eta
betiereko bizia hitz-emaitzen sakrifizio eta penitentzia
asturen sari. Mitra-ren erlisioneak Hixtautasunaren
etsai serioa izan zen.

Akitanian ez dugu harri bat batzirik ikusi: Mitra
aipatzen duenik; bainan berrehitan jainko-arazi ditute
azken urte hartan bertze andana bat agertu direla
ez bakarrik Akitanian, bainan Bidasun, hegura guan...

Nahi ala ez, erlisione serio horiek askutan
artekari izan dira, paganotasunaren eta Hixtautasunaren
biderdi, gure gainkua nahi bada nahirik.

+ +

Euskaldunen artean maiz nota sartu zen Kristo-ren erlisione?
Gondori Paulok Erromaneri bidali zuen eskubitzan jainko-arazi
zuen Espainiarat Juan gure zuela Berru unaren hedabzerak.
Hede hortaz baina, idazlari zenbaiten uste ukan dute Apostolu
horrek Eliza landatu zuela Eadi-ugarke hortan eta beraz
Euskaldunen gixtiritutza gurek egin zela.

Zonergaitzeo, nekork ez du frogatu nhal izan gondoni Paulok
 bete zuela bere xedea eta haren bizitzeari behatuz ez da ihusten
 noiz betetzen ahalku zuen. Bertze ipuin saindu batzu ere Kanone
 gutikoa dira.

Franketia ez da bet-betan ez eta aldi batez sartu gularkean,
 frantsesa baizik = lehenik hunkitu dituzte hiri erromanotik zentzirik
 edo mugetako toki batzu; gero misioe-lan luze baten inguru-inguru
 zabaldu duke Elizaren eromua; azkenean gerorago erlesionea funshi
 apartatu da, diosesak erakhi dituztelarik.

Euskaldunak noiz hasi diren girixtenotzen ez dakigu xuzen.
 Alde batek Manuel Secuonak erakutsi duon bezala, euskorazko
 kristau hiztegia gale-erromanotik jalgia da. Aldiz iparretu
 partuin sainduak, Bixntao diazren, Furtuko, Eulalia, hegotrik
 hartuak dira. Egia erian, baditake misioestek asku bidelarik
 hinaratu diren, zoin bere mintzara eta detuzioekin.

Ez ahaliz bertalde orduan ez zutela euskaldunet nazione
 bakan ordenatu bat egiten: leinuka bizi ziren, zein bere
 euskalkiarekin, guti edo aski bere-ber, kalere elgar ulertzen
 zutelarik, baina misioesten greko edo latina netez on-hartuz.
 Misioestek erromanotuen biltzeak eman zuten beren lehentzirik
 arka eta gero bertzeant hedatu ziren emeki-emeki. Bizindienez,
 alde batek Iruñea, Zakuzoa eta kalakutera, izan ziren kristau
 lehen zentzirik, eta bertzeik Tolosa (Toulouse), Bordele,
 Aux, Arize.

254-ean Frantziako Xipisine sainduak aipatzen ditu
 Asturga, Lerida eta Zakuzako apozpiku edo ebispuk. Handik
 beroguita hamar urteren buruan, Elvira-ko kongilioan egagut-araghen
 dizkigute eskualde beren 33 eliza, 19 apozpikuk ordainduak,
 eta 14 apoz guitek, eta apozpikuek beren ~~ipar~~ izenean bidaliak
 eta eliza oraino oras erakien buru gisa.

+ +

Lauganen mendean sineste giritino mahus edo oken batek
guse bazterak nahasiko ditu, Priscilianismoak 370 urteko karak.
Haren sortzailea Atila-ko apezpiku bat zen, Priscillus izenekoa.
Ahitarian gaindi onaketa handia ukan zuen, baita
Ezharriak eta Galia-ko apezpiku andana batek gogor egin
ziren.

Burdaleko sinodo batek kondenatu baitzen, dei egin zion
Maximo enperadoreari. Berr beru batzu ondokik ibiti zitzaizkion
eta Turso-ko San Martinek salatu nahi ukan baitzen ere,
aitzerak kondenatu zuten eta 395 urtekoan hil.

Haren doktrina nolakua zirenik ez da jakin-erata. Alabarnan
haren dizipuluak sekretu-jean bizitzen eta gelditzen diren
izpiritibakarrak ez dute hasik deusik salatzen. Harkean
hilduma gehiegizko mugimendu bat zen eta profetismo
beldurgarri batek bazteratzen. Bertzeak bertze, ukansten omen
zuen Aita, Semen eta Izpiritulu Saizdua ez zirela hiru presona
bainan soilki ~~hau~~ Presona bakur baten hiru itxura.

* * *

Zer nahi den, ondoko mendetan, Barbaroak etortzearekin,
katalikuek ukanen dute hainitz etnai, zeren jinen diren germanoak
arianuak izanen baitira, eta katalikoen elizak sakabanatu
baituzte eta apezpikuak deshermituko. Hor dira Leulku, bertzeak
bertze, Sidonios Apulinariko apezpikuaren eskutizak (475).

Eunice eta Leovigiloren basakeriak ongi ezagutunak daude, bari
eta Hermenegilden martiria. Bainan Recaredo 589-an
uzitu on bere aiten arianismoa eta katalikotasunari oldar
berri bat emanen. Ondokik Euskal-herrietan erakiko dira ashu
giritino onortzapen, hala nota Arabako harpe-eliza famatuak.

LAUKIA

A. Orainko Euskal eremuetan bildu izenak

ARABAN : Artuno, Arayan
Baelisto, Angustinan (2-garren mendekoa)
Helasse, Minano tthian
Liucura, Communionen (4-garren mendekoa)
Sandau Vintumbo, Arzindegan
Tullonio, Alegrian
Usuae, ~~Milagran~~ Laguardian
Uvarna, Labruanan

NAFARRUAN : Recubegi, Uzuen (2-garren mendekoa)
Eusa, Berabea (4-garren mendekoa)
Lora, Arginazien
Selabre, Bantarinan (Augustoren mendekoa)
Peremusta, Eslaven (4-garren mendekoa)

BIZKAIAN : Sorlia, Fornan (2-garren mendekoa)

LAPURDIAN : Lois, Ziturun (3-garren mendekoa)

Zitruan : ^{merkurio, anton} Herausmitsche, Atarratzen

B. Zelkiko izenak bastentuta, huna gelditzen zaizkuen jainko-izenak Akitanian :

Atellio, Aberis, Hereda, Ageio, Aherbeste, Alardus,
Alardust, Ande, Arard, Anixa, Arpenin, Artake, Astoilun,
Atonies jainkoak ;
Baeserke, Biase, Baigorik, Baiusi, Bascevanus,
Belgobuccus, Barauso, Burniennus,
Carnienus
Eberius, Edetat, Ele, Erditxe, Erge, Eriatpe,
gar, Huzolat,
Idiatte, Irito, Iarnitie, Iarberixu, Ilaro, Incitus,
Laka, Leheren, Surgeor
Stofocus, Sutugius, Xutan

(Izen askok latinezko alizizirik badazkate)

LAUKI

~~LEHUNO JAHUNU - JAHUNUSAH~~

~~A. HARA~~

C. Naturalezari datzizko nah:

- Fagus, hagua
- Robur, hartza
- Sex arbores, sei zuhartzak
- Montes, mendiak
- Sol, iguzkia
- Fonles, iturrak
- Venti, haizeak
- eta abar

II. Jainko erromanoak

A. Jainko erromano zahar nafarroan

eta abar izendatuak

- Jupiter (bostz aldiz)
- Nymphae (3 aldiz)
- Latze (2 aldiz)
- Hermes
- Mars
- Minerva
- Tutela
- Loci
- Epona
- Venus

B. Atlatarrak

49 idaz- hauri aurkitzen dira eta hiru aldare Inperadoreen eta heien familia orotetan erakintak

C. Bizagkatuak

- Jupiter Beisjintse
- Hercules Tubiandues
- Mars Leheren
- Mars Sulugi
- Mars Lehunus
- Mars Arxu
- Mars Jokus
- Mater Jova
- Mater Vsea
- eta abar --

Parhi

I. LEHUHO JAIRKO - gairkosah

A. Orainko Euskal Herria izenak :

ARABAN : Aitaneu, Arayan

BAELISTO : Angustinan